

HEINZ GUDERIAN
ACHTUNG – PANZER!

Książki Wydawnictwa Tetragon

Seria „Monografie”:

- Jarosław Centek, *Reichsheer ery Seeckta (1921–1926)*
Jarosław Centek, *Korpus Gwardii w bitwie pod Gorlicami*
Waldemar Rezmer, *Operacyjna służba sztabów Wojska Polskiego w 1939 roku*
Robert Citino, *Ewolucja taktyki Blitzkriegu. Niemcy bronią się przed Polską 1918–1939*
Przemysław Benken, *Ap Bac 1963*
Przemysław Benken, *Hamburger Hill 1969*
Emile Allehaut, *Walka piechoty. Studium ilustrowane konkretnymi wypadkami z wojny 1914–1918 roku*
William Balck, *Rozwój taktyki w ciągu Wielkiej Wojny*
Frédéric-Georges Herr, *Artyleria. Jaka była, jaka jest i jaka powinna być*
Pascal-Marie-Henri Lucas, *Rozwój myśli taktycznej we Francji i w Niemczech podczas wojny 1914–1918 r.*
Giulio Douhet, *Panowanie w powietrzu. Przewidywalne formy przyszłej wojny oraz ostatnie artykuły*
Kamil Anduła, *1. Warszawska Brygada Pancerna im. Bohaterów Westerplatte*
Klemens Nussbaum, *Historia złudzenia. Żydzi w Armii Polskiej w ZSRR 1943–1945*
Juliusz S. Tym, *Pancerni i ulani generała Andersa. Broń pancerna i kawaleria pancerna Polskich Sił Zbrojnych na Środkowym Wschodzie i we Włoszech 1941–1946*
Juliusz S. Tym, *Szkolić..., Doskonalić..., Być w gotowości do...*
Juliusz S. Tym, *Wielkopolska Brygada Kawalerii w kampanii 1939 roku*
Juliusz S. Tym, *Najnowocześniejsza armia II Rzeczypospolitej. Rzec o motoryzacji wojska Polskich Sił Zbrojnych*
Łukasz Przybyło, *Doktryny wojenne. Historia i ocena*

HEINZ GUDERIAN

ACHTUNG – PANZER!

UWAGA! CZOŁGI!

TETRAGON

WARSZAWA

Tytuł oryginału:
Achtung – Panzer!

Tłumaczenie:
Krzysztof Fudalej

Redakcja:
Tadeusz Zawadzki

Współpraca redakcyjna i korekta:
Teresa Oleszczuk

Projekt graficzny okładki:
Mariusz Banachowicz

Projekt graficzny:
Teresa Oleszczuk

DTP, mapy:
Tadeusz Zawadzki

First published in Germany 1937

First English translation published by Arms & Armour 1992

First published by Weidenfeld & Nicolson, London

Copyright for the Polish translation © 2012, 2019 by Tetragon Sp. z o.o.

Copyright © 2014, 2019 for Polish edition by Instytut Wydawniczy Erica

Wszelkie prawa zastrzeżone.

Fotografia na I str. okładki: Czołgi PzKpfw I na paradzie z okazji 47 rocznicy urodzin kanc-
lerza III Rzeszy Adolfa Hitlera w Berlinie, 20 kwietnia 1934 r. (NAC)

Fotografia na stronie tytułowej: Heinz Guderian w wozie łączności (Sd.Kfz. 251/3) podczas
kampanii francuskiej, maj 1940 r.

(Bundesarchiv Bild 101I-769-0229-15A, fot. Erich Borchert)

Wydawnictwo Tetragon Sp. z o.o.
kontakt@tetragon.com.pl
www.tetragon.com.pl

Książka do nabycia w naszym sklepie internetowym:
www.tetragon.com.pl

ISBN 978-83-65310-12-5 (Erica)
ISBN 978-83-63374-83-9 (Tetragon)

Spis treści

Wstęp do wydania polskiego	7
1. Znaczenie Heinza Guderiana i <i>Achtung – Panzer!</i> dla historii wojskowości	7
2. Heinz Guderian	9
3. Geneza książki	14
4. Zagraniczne teorie i ćwiczenia wpływające na poglądy Heinza Guderiana oraz jego stosunek do nich	15
5. Uwaga – Czołgi!	20
6. Wyposażenie, zadania i metody walki wojsk pancernych oraz ich współdziałanie z innymi rodzajami broni według Guderiana	25
7. Skutki wydania <i>Achtung – Panzer!</i>	29
8. Podsumowanie	31
9. Bibliografia prac Heinza Guderiana	33

Heinz Guderian *Achtung – Panzer!*

Przedmowa	39
Wstęp	40
1914. Jak doszło do wojny pozycyjnej	43
1. Z lancami na karabiny maszynowe	43
2. Ofiara piechoty	48
3. Wojna okopowa za drutami kolczastymi	52
1915. Z niewystarczającymi środkami	54
1. Bitwa artyleryjska	54
2. Gazy bojowe	62
Geneza czołgów	68
1. Anglia	68
2. Francja	73
3. Pierwsze walki, błędy i wątpliwości	77
4. Produkcja masowa	91

Narodziny nowej broni	93
1. Cambrai	93
2. 1918. Niemiecka ofensywa. Soissons i Amiens	109
3. Koniec wojny. Wojna powietrzna. Wojna pancerna. Wojna chemiczna. Wojna podwodna.	138
Dyktat wersalski	145
Powojenny rozwój za granicą	149
1. Rozwój techniczny	149
2. Rozwój taktyki	156
3. Obrona przeciwpancerna	173
Niemieckie wojska zmotoryzowane	179
1. Czas atrap. Wojskowa suwerenność Rzeszy Niemieckiej.	179
2. Pancerne i zmotoryzowane oddziały rozpoznawcze	184
3. Bataliony przeciwpancerne	187
4. Oddziały pancerne.	189
5. Strzelcy zmotoryzowani.	193
Życie w wojskach pancernych	197
Zasady walki wojsk pancernych oraz ich współdziałania z innymi broniąmi	203
1. Taktyka wojsk pancernych	203
2. Starcie czołgów pod Villers-Bretonneux.	211
3. Starcie czołgów pod Niergnies–Séranvillers.	213
4. Współpraca czołgów z innymi broniąmi	215
O wojnie współczesnej	227
1. Obrona	227
2. Atak	229
3. Samolot i czołg	233
4. Zagadnienia zaopatrzenia i dróg	234
5. Najnowsze doświadczenia wojenne	236
Zakończenie	239
Bibliografia	240

Wstęp do wydania polskiego Heinz Guderian i *Achtung – Panzer!*

1. Znaczenie Heinza Guderiana i *Achtung – Panzer!* dla historii wojskowości

Książka *Achtung – Panzer!* napisana przez Heinza Guderiana jest jednym z najbardziej znanych dzieł teoretyków wojskowych okresu międzywojennego, a nawet całego XX wieku. Jest jedną z nielicznych publikacji, której tytuł, obok książek Hansa von Seeckta oraz Ericha Ludendorffa¹, pojawia się bardzo często w pracach omawiających historię Reichswehry oraz Wehrmachtu przed 1939 r. Przez wiele lat dostęp do niej był dla większości osób zainteresowanych tą tematyką w praktyce utrudniony, ponieważ po zakończeniu II wojny światowej nie była ona wznawiana w Niemczech, a pierwsze tłumaczenie na język angielski ukazało się dopiero w 1992 r.² W związku z tym należy się cieszyć, że *Achtung – Panzer!* może w końcu trafić do rąk polskich czytelników, zainteresowanych historią nie tylko niemieckiej broni pancernej, ale też i sztuki wojennej XX wieku.

Praca ta, wydana w 1937 r., uznawana jest niekiedy za znaczący, a nawet fundamentalny, krok w formułowaniu doktryny wykorzystania niemieckich wojsk pancernych³, nazywanej potocznie *Blitzkriegiem*. Tymczasem w chwili, gdy ją pisano, od ponad roku istniały już pierwsze niemieckie dywizje pancerne, a co za tym idzie, również przynajmniej ogólne zasady ich wykorzystania, w których opracowaniu brało udział wielu niemieckich oficerów. Książka Guderiana opierała się na jego wcześniejszych publikacjach⁴ oraz wygłaszanych przez niego wykładach, przedstawiała więc poglądy prezentowane już wcześniej szerszej grupie wojskowych specjalistów.

Książka *Achtung – Panzer!* powstała, by zaprezentować szerokiej grupie czytelników, również cywilom, nowe wojska pancerne – ich taktykę, skuteczność oraz możliwości ich wykorzystania, zwłaszcza operacyjnego. Praca ta stanowi doskonałe streszczenie przedwojennych poglądów Heinza Guderiana dotyczących broni pancernej, którego często uważa się za, zwykle jedynego, „ojca” bądź

¹ Konkurować z nią w tej dziedzinie mogą prawdopodobnie tylko książki: H. Seeckt, *Gedanken eines Soldaten* Berlin 1929, oraz E. Ludendorff, *Der Totale Krieg*, München 1935.

² *Achtung – Panzer! Die Entwicklung der Panzerwaffe, ihre Kampftaktik und ihre operativen Möglichkeiten* to pierwotny tytuł książki. W późniejszych wojennych wydaniach zmieniono go na *Die Panzerwaffe, ihre Entwicklung, ihre Kampftaktik und ihre operativen Möglichkeiten bis zum Beginn des grossdeutschen Freiheitskampfes*. Opatrzono były one dodatkową krótką przedmową Guderiana wychwalającą osiągnięcia niemieckich wojsk pancernych w pierwszych kampaniach II wojny światowej. Po 1941 r. książkę drukowano antykwą. W 1999 r. *Achtung – Panzer!* doczekało się też tłumaczenia na język węgierski.

³ Np.: P. Masson, *Armia Hitlera 1939–1945*, tłum. J. Wieczorkiewicz, P. Wieczorkiewicz, A. Zuger, Kraków 2008, s. 54; M. Hughes, C. Mann, *Techniki walki grenadierów pancernych*, tłum. M. Rudowski, Warszawa 2002, s. 16; W. Kozaczuk, *Wehrmacht*, Warszawa 2004, s. 138.

⁴ Lista publikacji Heinza Guderiana wydanych pod własnym nazwiskiem znajduje się na końcu tego wstępu. Mógł również publikować artykuły anonimowo – co było dość popularne, szczególnie w najważniejszym z niemieckich czasopism wojskowych okresu międzywojennego – „Militär-Wochenblatt”.

twórcę niemieckich wojsk pancernych⁵. Jest to jednak opinia raczej przesadna⁶, bo choć miał znaczny wpływ na powstanie niemieckich wojsk pancernych, to przecież nie on jeden działał w tym kierunku a w gronie twórców *Panzertruppen* nie był nawet najważniejszą osobą. Jedną z takich ważnych postaci był przede wszystkim gen. Oswald Lutz⁷ – wspierany przez liczne zastępy oficerów związanych głównie z Inspektorem Wojsk Samochodowych (Inspektion der Kraftfahrtruppen – In 6).

Również w dziedzinie popularyzowania wiedzy o wojskach pancernych oraz formułowania śmiałych teorii dotyczących wykorzystania czołgów w przyszłej wojnie Guderian nie był osamotniony w międzywojennych Niemczech wbrew jego słowom, iż: *Ponieważ nikt poza mną nie zajmował się tym problemem, zyskałem sobie niebawem opinię specjalisty*⁸. W latach dwudziestych XX wieku spośród niemieckich autorów bezdyskusyjnie bardziej znany od niego był Ernst Volckheim⁹. Poza nim należy też wymienić dwóch Austriaków, publikujących często w niemieckich czasopiśmie – Fritza Heigla¹⁰ i Ludwiga Rittera von Eimannsbergera¹¹. Pierwszy z nich był w okresie międzywojennym niewątpliwie znacznie bardziej znany na całym świecie od Guderiana, a w pierwszej powojennej dekadzie z pewnością również w samej Republice Weimarskiej. Heinz Guderian stał się jednym z ważniejszych autorów piszących w Niemczech o broni pancernej dopiero w drugiej połowie lat trzydziestych, gdy niemiecka broń pancerna już istniała. Należy ponadto zaznaczyć, że w czasach III Rzeszy grono autorów piszących na temat broni pancernej rozrosło się znacząco z kilkunastu do kilkudziesięciu osób, a wśród najbardziej płodnych znalazł się m.in. Walther Nehring¹², będący przez wiele lat bliskim współpracownikiem autora *Achtung – Panzer!*

5 Np.: W. Nehring, wstęp do D. Bradley, *Generaloberst Heinz Guderian und die Entstehungsgeschichte des modernen Blitzkrieges*, Osnabrück 1978, s. IX; O. Munzel, *Die deutschen gepanzerten Truppen bis 1945*, Herford, Bonn 1965, s. 25.

6 Więcej na ten temat można przeczytać w: J. Corum, *Roots of Blitzkrieg. Hans von Seeckt and German Military Reform*, Lawrence 1992, s. 137–142.

7 Oswald Lutz (1876–1944) niemiecki oficer, współtwórca niemieckich wojsk pancernych. Uczestnik I w. św., następnie w Reichswehrze. Od 1928 r. szef sztabu Inspektoratu Wojsk Samochodowych, od 1931 Inspektor Wojsk Samochodowych, równocześnie od 1934 r. dowódca Wojsk Zmotoryzowanych (Kommandeur der Kraftfahrkampfruppe), a od 1 listopada 1935 r. dowódca Wojsk Pancernych oraz Inspektor Wojsk Samochodowych i Motoryzacji Wojsk Lądowych (Inspekteur der Kraftfahrkampfruppen und für Heeresmotorisierung). 28 lutego 1938 r. przeniesiony w stan spoczynku.

8 H. Guderian, *Wspomnienia żołnierza*, tłum. J. Nowacki, Warszawa 2003, s. 14.

9 Ernst Volckheim (1898–1962) niemiecki oficer. W czasie I w. św. był dowódcą plutonu czołgów w I Oddziale Ciężkim (*Schwere Abteilung 1*), po wojnie od 1923 r. w Inspektoracie Wojsk Samochodowych zajmował się kwestiami związanymi z motoryzacją i mechanizacją wojsk lądowych oraz wykładał związane z tym zagadnienia w Szkole Piechoty w Dreźnie. Był redaktorem naczelnym dodatku „Der Kampfwagen” do gazety „Militär-Wochenblatt” wydawanego latach 1924–1925, uczestniczył w kursach w ośrodku „Kama” w ZSRR (1931–1932), a następnie brał udział w przygotowywaniu regulaminów dla niemieckich wojsk pancernych. W 1940 r. dowodził 40. batalionem czołgów (specjalnego przeznaczenia) walczącym w Danii i Norwegii, po czym, w 1941 r., został komendantem jednej ze szkół wojsk pancernych. Obok wielu artykułów opublikował też: *Die deutschen Kampfwagen im Weltkriege*, Berlin 1923 (wznowione w 1937 r. pod tytułem *Deutsche Kampfwagen greifen an! Erlebnisse eines Kampfwagenführers an der Westfront 1918*); „Deutsche Kampfwagen in Angriff 1918” [w:] *Kriegslehren in Beispielen aus dem Weltkriege*, M. Schwarte (wyd.), Berlin 1925, s. 99–156; *Der Kampfwagen in der heutigen Kriegsführung. Organisation, Verwendung und Bekämpfung. Ein Handbuch für alle Waffen*, Berlin 1924; *Der Kampfwagen und Abwehr dagegen*, Berlin 1925.

10 Fritz Heigl (1893–1930), oficer armii austro-węgierskiej podczas I w. św., inżynier, wykładowca uniwersytecki. Najbardziej znany, na całym świecie, jako autor *Taschenbuch der Tanks (Kieszonkowy leksykon czołgów)*, pierwszej pozycji tego typu zestawiającej dane taktyczno-techniczne wielu typów wozów bojowych.

11 Ludwig Ritter von Eimannsberger (1878–1945) oficer armii austro-węgierskiej podczas I w. św., następnie w armii austriackiej, m.in. Inspektor Wojsk Lądowych 1929–1930, po czym przeniesiony w stan nieczynny. Reaktywowany w Wehrmachcie 1938–1940. Słynny teoretyk zajmujący się zagadnieniami broni pancernej. Opublikował liczne artykuły, ale najbardziej znany był z książki *Der Kampfwagenkrieg*, München 1934 (wyd. pol. *Wojna pancerna*, Warszawa 1937).

12 Walther Nehring (1892–1983) niemiecki oficer, uczestnik I w. św. W okresie międzywojennym w różnych instytucjach oraz jednostkach Reichswehry zajmował się kwestiami jej motoryzacji oraz mechanizacji (opublikował wtedy m.in. książki: *Panzer und Motor in fremden Heeren*, Potsdam 1935 oraz *Panzerabwehr*, Berlin 1936). W czasie II w. św. był początkowo szefem sztabu XIX Korpusu Armijnego dowodzonego przez Guderiana, a następnie Grupy Pancernej „Guderian”. W czasie operacji „Barbarossa” dowodził 18. DPanc (w składzie 2. GPanc

Mimo wszystkich powyższych zastrzeżeń nie można Guderianowi odmówić odegrania bardzo znaczącej roli w utworzeniu niemieckich wojsk pancernych oraz doktryny ich wykorzystania, nad czym pracował przez prawie cały okres międzywojenny wraz z innymi oficerami, pracującymi przede wszystkim w Inspektoracie Wojsk Samochodowych oraz w instytucjach, w które się on przekształcił. Należy jednak po raz kolejny podkreślić, że w literaturze przedmiotu przez wiele lat ocena jego zasług była bardzo zawyżona, do tego wręcz stopnia, że spychał on pozostałe zasłużone w tej dziedzinie osoby nie tylko w cień, ale i wręcz w niebyt. W wielu nowych publikacjach, zarówno popularnonaukowych, jak i naukowych¹³, również i dziś dominuje ta sama, błędna i uproszczona opinia.

Przesadna ocena roli Guderiana w tworzeniu *Panzerwaffe* wynika przede wszystkim z dwóch czynników. Dużą rolę odegrały błyskotliwe sukcesy dowodzonych przez niego oddziałów w początkowym okresie II wojny światowej, dzięki czemu stał się on znanym na całym świecie dowódcą wojsk pancernych i dzięki czemu spośród licznych publikacji przedwojennych to właśnie jego prace przyciągały największą uwagę. Również późniejsze pełnienie przez Guderiana obowiązków szefa Sztabu Generalnego dodatkowo wzmocniło jego sławę. Drugim czynnikiem, mającym niebagatelne znaczenie, był olbrzymi wpływ jaki wywarły jego wspomnienia *Erinnerungen eines Soldaten* na historyków II wojny światowej – zwłaszcza zajmujących się dziejami niemieckich wojsk pancernych. Są one książką prawdopodobnie najczęściej pojawiającą się w bibliografiach prac dotyczących tamtego konfliktu. Pamiętniki te wydano po raz pierwszy po niemiecku już w 1950 r., a dwa lata później przetłumaczono je na język angielski, nadając im tytuł *Panzer Leader*. W sumie doczekały się one druku w 13 krajach, osiągając łączny nakład co najmniej 200 000 egzemplarzy¹⁴. W Polsce miały wiele wydań jako *Wspomnienia żołnierza*. Większość autorów zajmujących się niemiecką bronią pancerną przed i podczas II wojny światowej traktuje pamiętniki Guderiana jako podstawowe źródło, z którego czerpie się garściami informacje, często niemalże przepisując je słowo w słowo. Ponieważ wielu podchodzi do *Wspomnień żołnierza* zupełnie bezkrytycznie, to zwykle przyjmuje zarazem punkt widzenia autora na opisywane kwestie, co następnie znajduje odbicie w ich pracach.

Pewne znaczenie dla stworzenia mitu Guderiana jako głównego i niemalże jedyne go twórcy *Panzertruppen* mogło mieć też to, że obaj autorzy najważniejszych niemieckich prac na ten temat – Walther Nehring oraz Oskar Munzel – byli dość blisko związani z autorem *Achtung – Panzer!* i w swoich powojennych książkach wyraźnie podkreślali jego zasługi¹⁵, choć nie zapominali o wymienieniu innych zasłużonych osób.

2. Heinz Guderian

Geneza powstania *Achtung – Panzer!* oraz dokonania Heinza Guderiana związanych z tworzeniem niemieckich wojsk pancernych jest bardzo ściśle powiązana z jego wcześniejszym życiem. Sława, jaką cieszył się Guderian, przyczyniła się przez lata do powstania wielu biografii. Pierwszą

Guderiana). W 1942 r. był dowódcą *Deutsches Afrika Corps*, a następnie organizował obronę Tunezji po lądowaniu Aliantów w Afryce Północnej. W latach 1943–1945 dowodził XXIV Korpusem Pancernym, a pod koniec wojny 1. Armią Pancerną.

¹³ Np.: J. Solarz, *Doktryny militarne XX wieku*, Kraków 2009, s. 170–177.

¹⁴ D. Bradley, *Generaloberst Heinz Guderian und die Entstehungsgeschichte des modernen Blitzkrieges*, Osnabrück 1978, s. 380.

¹⁵ Nehring zadedykował swą książkę „Pamięci Heinza Guderiana i jego *Panzertruppe*”: W. Nehring, *Die Geschichte der deutsche Panzerwaffe 1916 bis 1945*, Augsburg 1995, s. 5. Oskar Munzel natomiast poświęcił życiorysowi Guderiana cały pierwszy rozdział swej pracy: O. Munzel, *Die deutschen gepanzerten Truppen bis 1945*, Herford 1965, s. 1–28.

z nich, wydaną już w 1950 r., była książka Malte Plettenberga¹⁶. Nie jest to dobra praca, a ponadto w widoczny sposób miała ona na celu sławienie dokonań nie tylko samego Guderiana, ale też i niemieckiego żołnierza, zarazem w paru miejscach powtarzając opinie nazistowskiej propagandy o przeciwnikach III Rzeszy. Najbardziej znaną i dość dobrą biografię Heinza Guderiana, która doczekała się też wydania polskiego, napisał Kenneth Macksey¹⁷. W pracach nad nią wykorzystał m.in. listy z archiwum rodziny Guderianów, ale nawet jemu nie udało się uniknąć patrzenia na lata 1919–1945 przez pryzmat *Wspomnień żołnierza*. Podobne zalety i wady ma biografia przygotowana przez Karla Walde¹⁸, której dużym atutem jest wykorzystanie dodatkowo dokumentów z Bundesarchiv-Militärarchiv. Obszerniejsza od pracy Mackseya, skupia się przede wszystkim na okresie II wojny światowej. Prawdopodobnie najbardziej szczegółową biografią Heinza Guderiana jest dzieło Dermota Bradleya¹⁹ poświęcone jednak prawie wyłącznie okresowi do 1941 r. Natomiast najnowsza, stosunkowo krótka biografia napisana przez Russela Harta²⁰, jest zasadniczo wtórna i obszernie wykorzystuje pracę Mackseya, w małym stopniu opierając się na źródłach. Godna uwagi jest jedynie ze względu na dużą dozę krytycyzmu względem postaci Heinza Guderiana oraz zawartości jego pamiętników. Największą jej zaletą jest zwrócenie uwagi na związki autora *Achtung – Panzer!* z nazizmem oraz możliwy współudział w zbrodniach wojennych, które to kwestie zupełnie pomijano w pozostałych biografiach²¹. Ponadto sylwetka i dokonania Guderiana są też przedstawiane, często obszernie, w większości prac omawiających najważniejszych generałów Wehrmachtu²² oraz w paru poświęconych mu artykułach²³.

Heinz Guderian urodził się 17 czerwca 1888 r. w Chełmnie na Pomorzu (ówczesna niemiecka nazwa: Culm) jako syn zawodowego oficera armii pruskiej. Przez dużą część pierwszych trzydziestu lat swego życia gromadził doświadczenia, które – czego nikt nie mógł przewidzieć – okazały się potem niezbędne dla właściwego ukształtowania struktury i doktryny użycia wojsk pancernych. W szkołach wojskowych, do których uczęszczał, znalazł się pod wpływem pruskiej dyscypliny w jej najbardziej zasadniczej i najbardziej wyrafinowanej formie. W odróżnieniu od absurdalnych zewnętrznych objawów wojskowego reżimu – nieistotnych drobiazgów sztywnego drylu, ubioru i formalnej postawy – kształtowała ona kadetów w myśl zasad najlepszej filozofii i wyrabiała elastyczną postawę.

Obok posłuszeństwa rozkazom przyszłych oficerów uczono też, że do chwili otrzymania rozkazu mają prawo – a wręcz obowiązek – wyrażania bezkompromisowych opinii, co wielokrotnie później okazało się ważne w jego karierze²⁴, choć należy zaznaczyć, że Guderian nieraz posuwał się znacznie dalej w tej kwestii niż inni niemieccy oficerowie.

Bezpośrednio przed I wojną światową podporucznik Guderian służył w kompanii radiooperatorów, gdzie uzyskał podstawową wiedzę niezbędną potem dla zapewnienia sprawnej łączności

¹⁶ M. Plettenberg, *Guderian. Hintergründe des deutschen Schicksals 1918–1945*, Düsseldorf 1950.

¹⁷ K. Macksey, *Guderian. Panzer General*, London 1975 (liczne wydania). Wydanie polskie K. Mackseya, *Guderian*, tłum. G. Siwek, Warszawa 1992.

¹⁸ K. Walde, *Guderian*, Frankfurt/M. 1977.

¹⁹ D. Bradley, *Generaloberst Heinz Guderian und die Entstehungsgeschichte des modernen Blitzkrieges*, Osnabrück 1978.

²⁰ R. Hart, *Guderian. Panzer Pioneer or Myth Maker?*, Washington D.C. 2006.

²¹ Poza wyżej omówionymi istnieją jeszcze zwięzłe biografie: J. Keegan, *Guderian*, New York 1973; F. Frank, *Heinz Guderian: berühmtester Panzerführer des II. Weltkrieges*, Rastatt 1969, oraz liczne opracowania popularne.

²² Np.: H.-H. Wilhelm, *Heinz Guderian. Ojciec wojsk pancernych i szef Sztabu Generalnego*, [w:] *Elita Wehrmacht*, R. Smelser, E. Syring (red.), tłum. A. Szymański, Warszawa 1999, s. 128–143.

²³ Np.: L. Schweppenburg, *Guderian – Bild eines deutschen Soldaten*, Kampftruppen, 1/1965, s. 26–30.

²⁴ K. Macksey, *Guderian*, tłum. G. Siwek, Warszawa 1992, s. 13–14.